

Μήτσος Μπιλάλης

Ιο-πολιτική και ιστορική κουλτούρα

Την Τρίτη, 16 Ιουλίου 2013, ήρθε προς συζήτηση στην ολομέλεια της ελληνικής Βουλής ένα σχέδιο νόμου για τρέχοντα φορολογικά ζητήματα. Ανάμεσα σε εκείνους που πήραν το λόγο ήταν κι ο βουλευτής του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. Βαγγέλης Διαμαντόπουλος.¹ Η παρέμβασή του ήταν ολιγόλεπτη. Ολοκληρώθηκε χωρίς να προξενήσει ιδιαίτερες αντιδράσεις. Ο προεδρεύων ευχαρίστησε τον βουλευτή και στο βήμα ανέβηκε ο επόμενος αγορητής, συνεχίζοντας μια μάλλον ράθυμη καλοκαιρινή συνεδρία στο ελληνικό Κοινοβούλιο. Τίποτε δεν προμήνυε αυτό που θα ακολουθούσε.

Το ίδιο κιάλας βράδυ, ένας πραγματικός «πόλεμος για την Ιστορία» ξέσπασε στις ελληνικές μιντιακές αρένες² ξεκίνησε απ' τα τηλεοπτικά πλατό, γιγαντώθηκε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και για πολλές εβδομάδες αναζωπυρωνόταν με κάθε αφορμή σε έντυπα, οθόνες και ιστοσελίδες. Αφορμή στάθηκε η φράση «ραντεβού στα γουναράδικα», με την οποία ο συγκεκριμένος βουλευτής είχε κλείσει την αγόρευσή του, αποδίδοντάς την στον Άρη Βελουχιώτη.³ Οι ψηφιακές οθόνες γέμισαν αμέσως με αναφορές στην Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο. Πολιτικοί, δημοσιογράφοι, μπλόγκερς και επισκέπτες ιστοσελίδων αντάλλαξαν απόψεις, ύβρεις κι απειλές, ανάγοντας –για πολλοστή φορά μετά τη λήξη της– την ταραγμένη δεκαετία του 1940 σε υπόθεση του παρόντος.

Ωστόσο, τούτη τη φορά, η ανάκληση του ιστορικού παρελθόντος φάνταζε προβληματική: Κρίσιμα δομικά συστατικά, τα οποία οργάνωναν τις μνημονικές

¹ Το βίντεο της αγόρευσης είναι διαθέσιμο στη: <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToKtirio/Fotografiko-Archeio/#60e8a4c9-452a-4355-941b-209b5cbfd33e>, 16/07/2013.

² Ο όρος 'πόλεμοι για την Ιστορία' (history wars) γνώρισε ευρύτερη διάδοση κατά τη διάρκεια των έντονων πολιτικών συγκρούσεων που ξέσπασαν στην Αυστραλία μετά το 1996, βλ. Stuart Macintyre, Anna Clark, *The History Wars*, Melbourne University Press, Βικτώρια 2004. Πρωτοχρησιμοποιήθηκε δύο περίπου χρόνια νωρίτερα στις ΗΠΑ, όταν έγινε γνωστό το περιεχόμενο επετειακής έκθεσης για τη ρίψη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα, βλ. Edward T. Linenthal, Tom Engelhardt (επιμ.), *History Wars: The Enola Gay and Other Battles for the American Past*, Holt, N. Υόρκη 1996. Έκτοτε χρησιμοποιείται για να δηλώσει γενικότερα τις έντονες δημόσιες συγκρούσεις γύρω από ιστορικά γεγονότα.

³ Η ακριβής κατάληξη της αγόρευσης Διαμαντόπουλου ήταν: «Έχουν αυτήν την αποφασιστικότητα που θα πει αυτό που έλεγε κι ο Άρης Βελουχιώτης όταν με τους συντρόφους του πήγαιναν να δώσουν τις μάχες για να ελευθερώσουν αυτό τον τόπο: Ραντεβού στα γουναράδικα», <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToKtirio/Fotografiko-Archeio/#60e8a4c9-452a-4355-941b-209b5cbfd33e>, ό.π.

διαπραγματεύσεις των γεγονότων της Κατοχής και του Εμφυλίου σε ολόκληρη τη διάρκεια των τελευταίων τριάντα τουλάχιστον χρόνων, δύσκολα μπορούσαν να εντοπιστούν στην «περίπτωση Διαμαντόπουλου». Καταρχάς, φαινόταν να απουσιάζει κάθε αίσθηση «ιδιωτικής μνήμης» του συγκεκριμένου λεκτικού ίχνους της δεκαετίας του 1940.⁴ Η έλλειψη αυτή γινόταν ιδιαίτερος ορατή στον ορίζοντα λόγου της Αριστεράς. Ο ίδιος ο βουλευτής από την αγόρευση του οποίου ξεκίνησαν όλα, δεν φαινόταν να γνωρίζει την ακριβή διατύπωση που αποδίδεται στον Άρη Βελουχιώτη.⁵ Από την επόμενη, δε, ημέρα, πολιτικοί, δημοσιογράφοι αλλά και αναγνώστες ενημερωτικών ιστοσελίδων, ακόμα και ειδικοί από τον ακαδημαϊκό χώρο αισθάνθηκαν την ανάγκη να προβούν σε λεξικογραφικές και ιστοριογραφικές διευκρινίσεις, διαισθανόμενοι το γεγονός ότι η «ιστορική» αυτή φράση δεν ενεργοποιούσε πλέον εύκολα το μνημονικό κεφάλαιο του συγκεκριμένου πολιτικού χώρου.⁶ Παρόλα αυτά, οι απόπειρες αποκατάστασης της ιστορικότητας της φράσης έμοιαζαν σισύφειες: κάθε νέα διευκρίνιση γεννούσε εκθετικά καινούργιες ιστοσελίδες, στις οποίες το έργο της αποκατάστασης έμοιαζε να ξεκινά πάλι απ' την αρχή.⁷ Για να το πούμε διαφορετικά, μια ιδιάζουσα *αντι-μνημονική συνθήκη* φαινόταν να οργανώνει τις συζητήσεις για τα ιστορικά συμβάντα της δεκαετίας του 1940 στα ψηφιακά περιβάλλοντα του πρώιμου εικοστού πρώτου αιώνα: Ο λόγος για το παρελθόν εκκινούσε και ανατροφοδοτούνταν από την έλλειψη μάλλον και όχι από την παρουσία συγκροτημένων «κοινοτήτων μνήμης», οι οποίες θα μπορούσαν να στοιχηθούν πίσω από την επίμαχη φράση και να τη διεκδικήσουν ως κομμάτι της πολιτικής τους παράδοσης.

Στην «περίπτωση Διαμαντόπουλου», ωστόσο, δεν απουσίαζαν μονάχα οι εμπειρικές κοινότητες μνήμης. Εξέλειπαν επίσης και εκείνες οι συλλογικότητες τις

---

⁴ Για την έννοια της «ιδιωτικής μνήμης» (private memory) ως διακριτής αίσθησης του παρελθόντος, η οποία επιτρέπει σε συγκεκριμένα συλλογικά υποκείμενα να συνεχίζουν να έχουν συνείδηση της διαδικασίας σχηματισμού των δικών τους βασικών πεποιθήσεων μέσα στον ιστορικό χρόνο σε αντιδιαστολή προς τις κυρίαρχες διαπραγματεύσεις του παρελθόντος στη δημόσια σφαίρα, βλ. The Popular Memory Group, «Popular Memory: Theory, Politics, Method» στο Robert Perks, Alistair Thomson (επιμ.), *The Oral History Reader*, Routledge, Λονδίνο 1998, 75-86.

⁵ Η φράση που αποδίδεται στον Άρη Βελουχιώτη ήταν 'καλή αντάμωση στα γουναράδικα'.

⁶ Βλ. για παράδειγμα: Γ. Παπαδόπουλος, «Η ιστορική αλήθεια και τα γουναράδικα», *Τα Νέα*, 18/7/2013, Ν. Σαραντάκος, *Δυο λόγια για τα γουναράδικα*, διαθέσιμο στη: <http://sarantakos.wordpress.com/2013/07/18/gouanaradika/>, 18/07/2013 και *Καλή αντάμωση στα γουναράδικα*, διαθέσιμο στη: http://dramatown-gr.blogspot.gr/2013/07/blog-post_1453.html?spref=fb, 17/07/2013.

⁷ Είναι χαρακτηριστικό πως έξι μήνες μετά το συμβάν, η αναζήτηση της φράσης «ραντεβού στα γουναράδικα» στη μηχανή της Google (www.google.com), επέστρεφε 170 διαφορετικές ιστοσελίδες.

οποίες η κοινωνική ανθρωπολόγος Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν έχει περιγράψει ως «κοινοτήτες μετα-μνήμης». Πρόκειται για ομάδες, τα μέλη των οποίων μοιράζονται κοινές αντιλήψεις για το παρελθόν, βασισμένες όχι στην άμεση μνήμη των συμβάντων, αλλά σ' «ένα αίσθημα της 'σωστής', κατά την άποψή τους, 'ιστορικής αλήθειας'».⁸ Στις ατέλειωτες, διαδικτυακές κυρίως, συζητήσεις που άνοιξε η εκφορά της επίμαχης φράσης ελάχιστοι διεκδίκησαν μια «αληθινή» ερμηνεία των ιστορικών συμβάντων της πιο ταραγμένης δεκαετίας της ελληνικής ιστορίας του εικοστού αιώνα. Οι περισσότεροι, άλλωστε, δεν ήταν σε θέση να διακινδυνεύσουν κάτι τέτοιο: Η συντριπτική πλειονότητα όλων όσοι έγραψαν ένα κείμενο, έστειλαν κάποιο σχόλιο, ανέβασαν μια φωτογραφία ή ένα βίντεο είτε απλά έκαναν 'like', μοιράστηκαν ή προώθησαν πληροφορίες για το «ραντεβού στα γουναράδικα», δεν είχαν κανένα πρόβλημα να ομολογήσουν άμεσα ή έμμεσα πως δεν είχαν ξανακούσει τη συγκεκριμένη φράση, δεν γνώριζαν το «αληθινό» περιεχόμενό της ούτε ήταν εξοικειωμένοι με τα ιστορικά συμφραζόμενά της.⁹ Ακόμα κι όταν έμπειροι πολιτικοί και δημοσιογράφοι κατέβαλαν προσπάθειες για την αποκατάσταση της «ιστορικής αλήθειας» απέναντι στις χονδροειδείς παρερμηνείες της επίμαχης φράσης, ελάχιστα πράγματα φάνηκε να αλλάζουν.¹⁰ οι πάντες μπορούσαν άνετα να συνεχίζουν να μιλούν για την Κατοχή και τον Εμφύλιο *ερήμην* της «αλήθειας» του «ραντεβού στα γουναράδικα» και *πέραν* της «αποκατάστασής» του.

Επιπλέον, όσοι ενεπλάκησαν στη διαμάχη δεν ήταν αναγκαστικά «συγκεκριμένα ανθρώπινα υποκείμενα». Μελετώντας κανείς την «περίπτωση Διαμαντόπουλου» και τη συνακόλουθη χαοτική παραγωγή λόγου για τη δεκαετία του

---

⁸ Ρίκη βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμες, τραύματα και μετα-μνήμη: το 'παιδομάζωμα' και η επεξεργασία του παρελθόντος» στο Ρίκη βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, 134.

⁹ Η γενικευμένη αποτυχία πρόσληψης του συγκεκριμένου λεκτικού ίχνους του παρελθόντος στη βάση της «ιστορικής του αλήθειας» αποτυπώθηκε με ενάργεια σε γελοιογραφίες και ψηφιακά κολλάζ που κυκλοφόρησαν αρκετούς μήνες μετά το συμβάν, βλ. για παράδειγμα Κυρ, *Ραντεβού στα γουναράδικα*, διαθέσιμη στη: http://politiki-geliografia.blogspot.gr/2014/02/blog-post_6965.html, 09/02/2014 και *Βραβείο 'Trend fashion 2013'*, διαθέσιμη στη: <http://politika-gr.blogspot.gr/2013/12/20-2013.html>, 20/12/2013.

¹⁰ Βλ. για παράδειγμα: Δημήτρης Παπαδημούλης (Dim. Papadimoulis@papadimoulis), *Το "καλή αντάμωση στα γουναράδικα", δεν ήταν προτροπή για εμφύλιο*, διαθέσιμο στη: <https://twitter.com/papadimoulis/status/357198833807130624>, 16/07/2013, Κώστας Βαξεβάνης, *Καλή αντάμωση στα γουναράδικα Γιάννη μου. Για θιζόν*, διαθέσιμο στη: <http://www.koutipandoras.gr/article/39914/rantevoy-sta-goynaradika-gianni-moy-gia-vizon>, 17/07/2013 και *Video: Η πιο ηλίθια απάντηση για το «ραντεβού στα γουναράδικα» από βουλευτή της ΝΔ!*, διαθέσιμο στη: http://anemosantistasis.blogspot.gr/2013/07/video_996.html, 17/07/2013.

1940, διαπιστώνει πως δεν υπήρχε πάντοτε ένας άνθρωπος πίσω από τα ψηφιακά κείμενα: Μηχανισμοί προώθησης και ανταλλαγής περιεχομένου (rss, data feeding, κλπ), εφαρμογές διαμοιρασμού (sharing utilities), καθώς και πρακτικές διαρκούς αποκοπής και επικόλλησης κειμένων δημιουργούσαν διαρκώς νέες ενότητες περιεχομένου σχετικές με την επίμαχη φράση με αυτοματοποιημένο τρόπο, χωρίς δηλαδή την εμπρόθετη εμπλοκή συγκεκριμένων ανθρώπινων δραστών. Πραγματικά, στη συζήτηση για τα «γουνανάδικα» οι πιθανότητες να εντοπίσει κανείς έναν συγκεκριμένο «συγγραφέα», «αφηγητή» ή «μάρτυρα» πίσω από κάθε κείμενο, σχόλιο, 'like' ή βίντεο παρέμεναν μειωμένες. Ακόμα κι όταν, όμως, εκείνος/-η που μιλούσε για παρελθόν ήταν επιβεβαιωμένα άνθρωπος κι όχι κώδικας, αυτό δεν σήμαινε απαραίτητα και ότι ήταν αναγνωρίσιμος: η διαδικτυακή μάχη για τα «γουνανάδικα» διεξήχθη κυρίως σε καθεστώς ψευδωνυμίας, εμπρόθετης ανωνυμίας και trolling.¹¹

Χωρίς συγκροτημένες κοινότητες μνήμης, συνεπώς, με μπλοκαρισμένες τις δεξαμενές της άμεσης ανάκλησης του παρελθοντικού ίχνους, ερήμην μεταμνημονικών διεκδικήσεων της αλήθειας, ακόμα και πέρα από το απροϋπόθετο της ανθρώπινης παρουσίας, το παιχνίδι της ανάκλησης της Κατοχής και της Αντίστασης στο ψηφιακό σκηνικό του εικοστού πρώτου αιώνα φαινόταν να παίζεται διαφορετικά σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη χρονική περίοδο. Οι διαφορές αυτές αποτυπώνονταν εναργέστερα στο πεδίο της υποκειμενικότητας: εάν στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης και κυρίως της δεκαετίας του 1980 το προνομιακό υποκείμενο το οποίο αναλάμβανε να μιλήσει για τη δεκαετία του 1940 υπήρξε ο *αφηγητής/κάτοχος πολύτιμου μνημονικού κεφαλαίου*, ένα υποκείμενο έτοιμο να ξαναγράψει την Ιστορία της δεκαετίας του 1940 στη βάση ενός αυτοβιογραφικού εγώ, ένα «ενεργό υποκείμενο στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης και ταυτόχρονα ... (ενεργό στη) διαδικασία μέσα από την οποία συγκροτείται το ερμηνευτικό πλαίσιο για τη

---

¹¹ Για μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας περί πρακτικών ανωνυμίας, ψευδωνυμίας, παρωνυμίας και πολωνυμίας στο διαδίκτυο βλ. Eleni Berkí, Mikko Jäkälä, «Cyber-identities and Social life in Cyberspace» στο Stylianos Hatzipanagos, Steven Warburton (επιμ.), *Social Software and Developing Community Ontologies*, Information Science Reference, an imprint of IGI Global, Λονδίνο 2009, 28-40. Για έναν ορισμό των πρακτικών 'τρολαρίσματος' (trolling practices) στο διαδίκτυο βλ. Kelly Bergstrom, «'Don't feed the Troll': Shutting down Debate about Community Expectations on Reddit.com», *First Monday*, 16/8 (2011), διαθέσιμο στη: <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/3498/3029> και Robert Bond, «Links, Frames, Meta-tags and Trolls», *International Review of Law, Computers & Technology*, 13/3 (1999), 321-322.

νοηματοδότηση της βιωμένης εμπειρίας»,¹² στην Ελλάδα της κρίσης και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, το υποκείμενο αυτό αποκτούσε καινούργια χαρακτηριστικά. Μεταμορφωνόταν σε μια κρυπτική παρουσία η οποία μπορούσε να διαπραγματεύεται το συγκεκριμένο παρελθόν πέρα από τη διαλεκτική της μνήμης και της λήθης, πέρα από τη δυνατότητα κατοχής μνημονικού/συμβολικού κεφαλαίου· μια παρουσία που διεκδικούσε το παρελθόν όχι τόσο ως μνημονικό ή έστω μετα-μνημονικό, αλλά κυρίως ως *α-μνημονικό* υποκείμενο, ως ένα υποκείμενο, δηλαδή, ούτε αναγκαστικά «ανθρώπινο» ούτε ικανό να ενεργεί αφηγηματικά, αλλά, πρωτίστως, να καιροφυλακτεί πίσω από κώδικες ελέγχου της ροής της ιστορικής πληροφορίας, διεκδικώντας το παρελθόν χωρίς ευλαβική προσήλωση στα υλικά και αφηγηματικά του απομεινάρια (μνήμες, φράσεις, εικόνες, αρχεία, τεκμήρια, κ.λπ).

Α'. Από τη μνήμη στον ιό

Η «περίπτωση Διαμαντόπουλου» δεν είναι μοναδική. Αντίθετα, συγκροτεί ένα τυπικό παράδειγμα παραγωγής ιστορικής κουλτούρας στα ψηφιακά συμφραζόμενα της σύγχρονης Ελλάδας. Για να το πω διαφορετικά, η ανάλυση όσων συνέβησαν εξ αφορμής του «ραντεβού στα γουναράδικα» μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε πληρέστερα τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες η συγκεκριμένη κοινωνία επεξεργάζεται συνολικά τις πληροφορίες για το παρελθόν της, προκειμένου να επιβεβαιώσει, τροποποιήσει, ανασυνθέσει ή ακόμα και να γκρεμίσει τα διαθέσιμα ιστορικά της αφηγήματα για το παρελθόν αυτό.¹³ Πού ακριβώς έγκειται, ωστόσο, η τυπικότητα της συγκεκριμένης περίπτωσης; Εάν μελετήσει κανείς τους διαδοχικούς «πολέμους για την Ιστορία» που ξέσπασαν στην Ελλάδα μετά το γύρισμα της χιλιετίας, θα διαπιστώσει προφανείς ομοιότητες με τις έριδες περί «γουναράδικων»: από τις πρώτες αντιπαραθέσεις για τον ορισμό μεταναστών σημαιοφόρων στις σχολικές παρελάσεις στις αρχές της περασμένης δεκαετίας και τη μεγάλη διαμάχη για το εγχειρίδιο Ιστορίας της έκτης Δημοτικού έως την πρόσφατη συζήτηση για τα

---

¹² Πολυμέρης Βόγλης, «Οι μνήμες της δεκαετίας του 1940 ως αντικείμενο ιστορικής ανάλυσης: μεθοδολογικές προτάσεις» στο Ρίκη βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτουρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), ό.π., 75.

¹³ Για τη συγκεκριμένη εννοιολόγηση της ιστορικής κουλτούρας, βλ. Μήτσος Μπιλάλης, *Το παρελθόν στο δίκτυο. Εικόνα, τεχνολογία και ιστορική κουλτούρα στη σύγχρονη Ελλάδα (1994-2005)*, Νεφέλη, Αθήνα (υπό έκδοση), 10-14 και Fernando Sánchez Marcos, «Historical Culture», διαθέσιμο στη: http://www.culturahistorica.es/historical_culture.html, 2009.

«ιστορικά πορτρέτα» που διακρίνονταν πίσω από τη πλάτη του Χριστόδουλου Ξηρού κατά το ψηφιακό του διάγγελμα, τα ίχνη του παρελθόντος (κειμενικά, οπτικά, ηχητικά κ.ά) διεκδικούνται στις αρένες του σύγχρονου τεχνοπολιτισμού μέσα από καινοφανείς επιτελεστικές πρακτικές. Οι πρακτικές αυτές θέτουν σε δοκιμασία τις οικείες τοπολογίες της μνήμης: διεμβολίζουν μνημονικές στρατηγικές, δουλεμένες σ' ολόκληρη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα, αναδιατάσσουν τις θέσεις και τις σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων του παρόντος και των συμβάντων του παρελθόντος και διαφοροποιούν το τοπίο των υλικοτεχνικών και ερμηνευτικών προϋποθέσεων για τη νοηματοδότηση του παρελθόντος.

Γενικεύοντας ακόμα περισσότερο, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η «περίπτωση Διαμαντόπουλου», φιλοτεχνεί τον κυβερνοχώρο ως δύσβατο έδαφος για την καλλιέργεια της συλλογικής μνήμης. Εξίσου δύσβατο φαντάζει και το τοπίο της ερμηνείας: οι διαθέσιμες μεθοδολογικές επιλογές για μίαν κριτική περιδιάβαση στο παραπάνω έδαφος μοιάζουν ανεπαρκείς. Τα ερωτήματα περί μνήμης πολλαπλασιάζονται. Αρκούν, για παράδειγμα, οι ήδη δοκιμασμένες αναλυτικές κατηγορίες (π.χ. ιδιωτική μνήμη, κοινότητες μνήμης, μετα-μνήμη, κλπ) για να προσεγγίσει κανείς τις μεταπλάσεις που συντελούνται στις σύγχρονες αρένες, στις οποίες λαμβάνει χώρα η νοηματοδότηση του παρελθόντος; Επιπλέον, εάν δεχθούμε το ψηφιακό μας παρόν ως μία «εν εξελίξει ιστορία», στη διάρκεια της οποίας δεν μεταπλάθεται μονάχα η μνημονική παραγωγή του παρελθόντος, αλλά συνολικότερα η παραγωγή αξίας, αγαθών και νοήματος, τότε πώς θα μπορούσαμε να «συγχρονίσουμε» τα ερμηνευτικά εργαλεία που έχουν ήδη προσφέρει οι σπουδές της μνήμης ώστε να παραμείνουν λειτουργικά μέσα στο σκηνικό των ευρύτερων αλλαγών της «ψηφιακής ύστερης νεωτερικότητας»;¹⁴ Με άλλα λόγια, πώς θα μπορούσαμε να ξανασκεφτούμε δημιουργικά την ίδια την έννοια της συλλογικής μνήμης, μίαν έννοια βαθιά ανθρωποκεντρική, προκειμένου να συνεχίζει να δίνει απαντήσεις και να μας λυτρώνει –στον βαθμό που μπορεί– από τις αμηχανίες που

¹⁴ Για τη χρήση του όρου «ψηφιακή ύστερη νεωτερικότητα» (digital late modernity) βλ. Jacob Svensson, «Negotiating the Political Self on Social Media Platforms. An in-depth Study of Image-management in an Election-campaign in a Multi-party Democracy», *eJournal of eDemocracy & Open Government*, 4/2 (2012), 184-185. Για μίαν εννοιολόγηση της ψηφιακότητας σε σχέση με τις μεταμορφώσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στον ύστερο εικοστό αιώνα, μεταξύ άλλων βλ. Michael Hardt, Antonio Negri, *Αυτοκρατορία*, μετάφραση Νεκτάριος Καλαϊτζής, Scripta, Αθήνα 2002, Manuel Castells, *The Rise of the Network Society (2nd edition)*, Blackwell, Οξφόρδη 2000, Mark Poster, *What's the Matter with the Internet?*, University of Minnesota Press, Minneapolis 2001, Brian Massumi, *Parables for the Virtual. Movement, Affect, Sensation*, Duke University Press, Durham 2002.

γεννιούνται μέσα στο μετα-ανθρωποκεντρικό, ψηφιακό περιβάλλον παραγωγής λόγου για το παρελθόν;

Χωρίς αμφιβολία, τα προηγούμενα ερωτήματα δεν επιδέχονται βιαστικές απαντήσεις. Και τούτο διότι ανατοποθετούν τα ζητήματα συγκρότησης της συλλογικής μνήμης μέσα στην ευρύτερη και εξαιρετικά πολύπλοκη αρένα των πολιτικών του παρελθόντος στον ψηφιακό καπιταλισμό. Παρόλα αυτά, προκαλούν για μία μετατόπιση: Στον βαθμό που ο ψηφιακός καπιταλισμός συνδέεται με κρίσιμες μεταπλάσεις τόσο στο πεδίο της παραγωγής όσο και σε εκείνο της κουλτούρας, φαντάζει μάλλον δύσκολη η διερεύνηση της ψηφιακής ιστορικής κουλτούρας χωρίς αντίστοιχες μεταπλάσεις στο θεωρητικό και το μεθοδολογικό πεδίο. Μιλώντας, ωστόσο, για μεταπλάσεις, θα πρέπει ευθύς εξαρχής να τις διακρίνουμε από τις αρνήσεις: Με τον συγκεκριμένο όρο δεν υπονοείται μια συλλήβδην απόρριψη της συλλογικής μνήμης ως αναλυτικής κατηγορίας ούτε μια καταγγελία της νεωτερικής ανθρωποκεντρικής παράδοσης, πάνω στην οποία εδράζεται η πρώτη. Αντίθετα, η μετάπλαση καλείται περισσότερο να σημάνει τις πιθανότητες *έγχυσης καινούργιων μεθοδολογικών αντισωμάτων* μέσα στο σώμα της παραπάνω παράδοσης, αντισωμάτων ικανών να επιβιώσουν στο αφιλόξενο, κωδικοκεντρικό περιβάλλον της σύγχρονης ιστορικής κουλτούρας.

Η *ικότητα* (virality) είναι μια έννοια που θα μπορούσε να συνδράμει προς την παραπάνω κατεύθυνση. Πρόκειται, ουσιαστικά, για έναν όρο, ο οποίος προέρχεται από το λεξιλόγιο των επιστημών της ζωής, των βιο-επιστημών, και στην κυριολεξία σημαίνει την δυνατότητα ή τον βαθμό εξάπλωσης ενός ιού. Πώς θα μπορούσε, ωστόσο, να φανεί χρήσιμη η –μεταφορική έστω– επίκληση του ιού στη μελέτη της ψηφιακής ιστορικής κουλτούρας;¹⁵

Για να απαντήσουμε στο τελευταίο ερώτημα, χρειάζεται να κάνουμε μια μικρή αναδρομή στα μέσα της δεκαετίας του 1990, εποχή κατά την οποία ξεκινούσε η

---

¹⁵ Η μεταφορική χρήση του ιού και άλλων παρασιτικών οργανισμών στο χώρο των ανθρωπιστικών σπουδών αλλά και των επιστημών της επικοινωνίας εντατικοποιείται μετά την εμφάνιση του διαδικτύου. Ωστόσο, η αναλυτική της δυναμική είχε απασχολήσει ερευνητές από τους συγκεκριμένους χώρους και κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Για τις πρώτες απόπειρες επίκλησης του ιού και του παράσιτου ως ερμηνευτικού εργαλείου για τη μελέτη των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων μεταξύ άλλων βλ, Michel Serres, *Το παράσιτο*, μετάφραση Νίκος Ηλιάδης, Σμίλη, Αθήνα 2009, Deborah Lupton, «Panic Computing: The Viral Metaphor and Computer Technology», *Cultural Studies*, 8/3 (1994), 556-568, Douglas Rushkoff, *Media Virus: Hidden Agendas in Popular Culture*, Ballantine Books, New York 1994.

μαζικοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών. Στη συγκεκριμένη, λοιπόν, συγκυρία, η ραγδαία διάδοση του διαδικτύου και του κινητού τηλεφώνου ενεργοποιούσε μια σειρά από ενδιαφέρουσες αναδιατάξεις στο μιντιακό τοπίο.¹⁶ Η πιο σημαντική ίσως από αυτές υπήρξε η διάνοιξη *πολλών, μικρών ιδιωτικών κυβερνοχώρων*: όσο πλησίαζε το τέλος του εικοστού αιώνα, ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι ήταν σε θέση να κατασκευάσουν μια δική τους «προσωπική σελίδα» στο διαδίκτυο¹⁷. να αναρτήσουν πληροφορίες, να παραγάγουν δικό τους περιεχόμενο και να συνδέσουν το μικρό χώρο τους με τους αντίστοιχους κυβερνοχώρους άλλων χρηστών μέσα από πρώιμες δομές ψηφιακής δικτύωσης (παρόχους δωρεάν φιλοξενίας ιστοσελίδων, λίστες ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, φόρα συζήτησης, κανάλια σε περιβάλλοντα chat, εφαρμογές εντοπισμού «φίλων», κ.λπ).¹⁸ Μικροί, συνεπώς, χώροι παραγωγής περιεχομένου και αξίας άρχισαν να ξεφυτρώνουν κατά μυριάδες μέσα στο καινούργιο ψηφιακό σκηνικό. Στο εσωτερικό των χώρων αυτών, οι «ιδιοκτήτες» τους δοκίμαζαν πρωτόγνωρες αισθήσεις κυριότητας, αυτονομίας και ελέγχου πάνω στο περιεχόμενο που οι ίδιοι παρήγαγαν ή απλώς διακινούσαν.

Η σταδιακή, ωστόσο, εμπέδωση των παραπάνω «αισθήσεων» συνεπαγόταν μια σειρά προβλήματα: όσοι ασχολούνταν με τη μονομερή αποστολή περιεχομένου σε αποδέκτες, οι οποίοι ασκούσαν ελάχιστον έλεγχο στον μηχανισμό παραγωγής και διακίνησης αυτού του περιεχομένου (π.χ. εμπορικό μανάτζμεντ, διαφήμιση, οργάνωση πολιτικής καμπάνιας, θρησκευτικός ή ιδεολογικός προσηλυτισμός), έπρεπε να ξανασκεφτούν τη δουλειά τους από την αρχή, αν ήθελαν να βρουν τρόπους να εισβάλλουν στο Ελντοράντο των μικρών ιδιωτικών κυβερνοχώρων. Χωρίς, λοιπόν, να αποτελεί υπερβολή, μέσα σε λιγότερο από δέκα χρόνια πρακτικές προώθησης περιεχομένου, δοκιμασμένες σ' ολόκληρη τη μακρά διάρκεια του 19ου και του 20ού

---

¹⁶ Ειδικά για την υποδοχή των τεχνολογιών αυτών στον ελληνικό χώρο και τις πρώιμες επεξεργασίες τους στο πεδίο της κουλτούρας, βλ. Bilalis, «The Internet as a Cultural Object. Perception of the New and the Technological in Greece during the '90s», στο Orlin Spassov, Christo Todorov (επιμ.), *New Media in South East Europe*, SOEMZ, Σόφια 2003, 185-207.

¹⁷ Για μια συνολική επισκόπηση της βιβλιογραφίας περί προσωπικών σελίδων (personal home pages), βλ. Nicola Döring, «Personal Home Pages on the Web: A Review of Research», *The Journal of Computer-Mediated Communication*, 7/3 (2002), διαθέσιμο στη: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.2002.tb00152.x/full>. Για την ανάδυση των προσωπικών σελίδων στα οικονομικά και τεχνολογικά συμφραζόμενα των αρχών της δεκαετίας του 1990, βλ. Thomas Erickson, «The World Wide Web as Social Hypertext», *Communications of the ACM*, 39/1 (1996), 15-17.

¹⁸ Για μια σύντομη επισκόπηση των πρώιμων δομών κοινωνικής δικτύωσης βλ. Danah M. Boyd, Nicole B. Ellison, «Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship», *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13/1 (2007), 214-215.

αιώνα, άρχισαν να αναθεωρούνται εκ βάθρων, προσπαθώντας να συντονιστούν με τις αναδιατάξεις του ψηφιακού περιγυρου.

Στο σημείο αυτό μπήκε δυναμικά στο παιχνίδι ο ιός. Ο ιός είναι μια αξιοπερίεργη οντότητα. Ίδωμένη από τη σκοπιά της Βιολογίας, η οντότητα αυτή διαθέτει δικό της «περιεχόμενο» (RNA ή DNA). Ο ιός δεν μπορεί, ωστόσο, να υπάρξει από μόνος του με αυτό το περιεχόμενο· εάν δεν έρθει σε επαφή με έναν άλλο οργανισμό, είναι καταδικασμένος σε ανυπαρξία. Μονάχα εκεί, παρασιτώντας στην επικράτεια του ξενιστή του, έχει πιθανότητες να υπάρξει και να αναπαραχθεί. Για τον σκοπό αυτό έχει αναπτύξει ένα εξωτερικό κέλυφος (πρωτεϊνικό περίβλημα, καψίδιο), το οποίο προσπαθεί να μιμηθεί τις βιολογικές προδιαγραφές του ξενιστή. Αυτό το άλλο μισό της βιολογικής του ταυτότητας, συνεπώς, επιτρέπει στον ιό να γαντζώνεται, να διεισδύει, να αγκιστρώνεται σε άλλους οργανισμούς και να πολλαπλασιάζεται στο εσωτερικό τους.

Επιστρέφοντας στη σύντομη αναδρομή, ο ιός –το βιολογικό πρότυπο μιας ύπαρξης που αφήνει κατά μέρος το δικό της περιεχόμενο και επικεντρώνεται στους τρόπους διείσδυσής της στο περιεχόμενο άλλων οργανισμών– ενέπνευσε τις προσπάθειες πρόσβασης στους μικρούς ιδιωτικούς κυβερνοχώρους της νέας χιλιετίας: καινούργιες πρακτικές οι οποίες μιμούνταν τον τρόπο διασποράς των ιών άρχισαν να αναπτύσσονται αρχικά στον χώρο του εμπορικού μάρκετινγκ. Απέκτησαν, γρήγορα, κοινό όνομα (viral marketing) και, πολύ σύντομα, οι πρακτικές αυτές επεκτάθηκαν και σε άλλους τομείς. Τούτο είχε ως συνέπεια την εμφάνιση ενός ακόμα ευρύτερου όρου, του *ιομορφικού διαμοιρασμού* (viral sharing).¹⁹

Πριν προχωρήσουμε, ας εξετάσουμε ένα παράδειγμα ιομορφικής διακίνησης περιεχόμενου. Ένας χρήστης (ας τον ονομάσουμε Νίκο) με έντονη δραστηριότητα στον ακροδεξιό ελληνικό κυβερνοχώρο, ανεβάζει στο YouTube ένα βίντεο αφιερωμένο στη Μικρασιατική Καταστροφή. Γνωρίζει, ωστόσο, πολύ καλά πως δεν φτάνει μονάχα να το αναρτήσει. Εάν θέλει να γίνει «επιτυχία», πρέπει να κυκλοφορήσει όσο γίνεται περισσότερο μέσα στα απειράριθμα μικρά δίκτυα άλλων χρηστών του διαδικτύου. Ο Νίκος, όμως, δεν έχει άμεση πρόσβαση σε αυτά. Από την

---

¹⁹ Nils Gustaffson, «This Time it's Personal: Social Networks, Viral Politics and Identity Management», στο Daniel Riha, Anna Maj, (επιμ.), *Emerging Practices in Social Networking and Cybercultures*, Rodopi, Amsterdam 2010, 8 και Andreas M. Kaplan, Michael Haenlein, «Two Hearts in Three-quarter Time: How to waltz the Social Media/Viral Marketing Dance», *Business Horizons*, 54 (2011), 255.

άλλη πλευρά, η εταιρική πλατφόρμα, στην οποία ανέβασε το βίντεο δεν τον έχει αφήσει αβοήθητο. Κάτω ακριβώς από το βίντεο υπάρχουν μικρά εικονίδια, τα οποία λειτουργούν όπως ακριβώς τα καρτέκια των ιών: αναλαμβάνουν να εγχύσουν αυτόματα το περιεχόμενο που έφτιαξε ο συγκεκριμένος χρήστης στους μικρούς ιδιωτικούς κυβερνοχώρους των επισκεπτών του.²⁰ Αρκεί μονάχα να πατήσει κανείς σε κάποιο από τα παραπάνω εικονίδια. Τότε, αυτόματα, το βίντεο του Νίκου θα έχει γίνει «post» στο Facebook ή στο LinkedIn ενός άλλου χρήστη με παρόμοιες πιθανόν πολιτικές πεποιθήσεις. Μπορεί ακόμα να γίνει ανάρτηση στο blog ενός τρίτου επισκέπτη, τιτίβισμα στο twitter ενός επόμενου κ.τ.λ. Με άλλα λόγια, το αρχικό περιεχόμενο θα έχει καταφέρει να εισβάλει στο δίκτυο ενός άλλου χρήστη μέσα από αυτοματοποιημένους δρόμους, χωρίς φαινομενικά να αλλοιώνει την ταυτότητα του νέου χώρου υποδοχής. Εκεί απλά καλείται να συμβιώσει με άλλα βίντεο, κείμενα και εικόνες που υπήρχαν πριν το ανέβασμά του. Συμβιώνει με τον ξενιστή του και περιμένει. Περιμένει ωστόσο ένας ακόμα χρήστης («φίλος» του προηγούμενου και άγνωστος κατά πάσα πιθανότητα στο Νίκο) να κάνει like ή comment κάτω από το post, επιτρέποντας με τον τρόπο αυτό στο αρχικό βίντεο να πολλαπλασιάσει τον εαυτό του σε έναν ακόμα κρίσιμο μικρόν ιδιωτικό κυβερνοχώρο.

Παραδείγματα σαν το προηγούμενο ανήκουν πλέον στην κυβερνητική καθημερινότητα εκατομμυρίων ανθρώπων. Και τούτο διότι πριν ακόμα φτάσουμε στα μισά της πρώτης δεκαετίας του εικοστού πρώτου αιώνα, ο ιομορφικός διαμοιρασμός είχε κατορθώσει να καταστεί ο κυρίαρχος τρόπος διακίνησης περιεχομένου στο διαδίκτυο. Η υιοθέτησή του, μάλιστα, υπήρξε τόσο γενικευμένη ώστε δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο να υποστηρίξει κανείς πως η ικότητα συγκροτεί πλέον μια από τις μείζονες μεταπλάσεις, μια μετάπλαση που αλλάζει δραματικά τον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε συνολικά την παραγωγή και την επικοινωνία στην ψηφιακή ύστερη νεωτερικότητα.

Στην πιο μεγάλη κλίμακα, η καταγιστική παρουσία ιομορφικών πρακτικών επηρεάζει συνολικά τις πολιτικές του νοήματος στον σύγχρονο κόσμο. Μια γενετικά τροποποιημένη «πολιτική οικονομία του νοήματος» φαίνεται να διεκδικεί επιτακτικά την ανάδυσή της. Για τις ανάγκες του παρόντος κειμένου, ας αποκαλέσουμε αυτήν

---

²⁰ Σε μια τυπική σελίδα στη συγκεκριμένη πλατφόρμα (www.youtube.com) εντοπίζονται τουλάχιστον δεκαπέντε διαφορετικές επιλογές, οι οποίες διευκολύνουν τον ιομορφικό διαμοιρασμό του βασικού περιεχομένου της σελίδας.

την νέα οικονομία *ιο-πολιτική*.²¹ Με τον όρο αυτό, τα πεδία του πολιτικού, του οικονομικού και του πολιτισμικού εκλαμβάνονται ως αρένες στο εσωτερικό των οποίων το νόημα παράγεται, διαχέεται και προσλαμβάνεται ιομορφικά: εγγέεται διαρκώς στην επικράτεια του Άλλου, συμβιώνει παρασιτικά με άλλα νοήματα και συναρτά την επιβίωσή του με ψηφιακούς αυτοματισμούς, οι οποίοι οργανώνουν την επαναληπτική εκφορά του μέσα σε μικρούς, υβριδικούς κυβερνοχώρους.

B.' Από τον *ιό* στην ιστορική κουλτούρα: θυμικότητα, επιτελεστικότητα και υπερκωδικοποίηση

Ας επιστρέψουμε στο πεδίο από όπου ξεκινήσαμε, στο πεδίο, δηλαδή, της σύγχρονης ελληνικής ιστορικής κουλτούρας. Έχω την αίσθηση ότι η *ιο-πολιτική*, μια έννοια που αναμετρείται συνολικά με τις μεταμορφώσεις της παραγωγής στον ψηφιακό καπιταλισμό, μπορεί να μας φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην προσπάθειά μας να εμβαθύνουμε αναφορικά με τις μεταμορφώσεις που συντελούνται στο πεδίο της παραγωγής νοήματος για το παρελθόν. Και τούτο διότι, μια μετάθεση της συζήτησης από τη μνήμη και τη λήθη ή από τις χρήσεις και τις καταχρήσεις του παρελθόντος στις *ιο-πολιτικές του παρελθόντος*, θα μπορούσε ενδεχομένως να ανανεώσει την ερμηνευτική προσέγγιση ποικίλων επεισοδίων που σημάδεψαν τη Δημόσια Ιστορία στην Ελλάδα κατά την τελευταία εικοσαετία.

Χωρίς αμφιβολία, το πιο έντονο και το πιο εκτεταμένο χρονικά από τα προαναφερθέντα επεισόδια έχει να κάνει με το σχολικό εγχειρίδιο για τη διδασκαλία της Ιστορίας στην έκτη τάξη του Δημοτικού. Η έκδοσή του την άνοιξη του 2006 προκάλεσε έντονες διαμάχες σε πολλαπλά επίπεδα.²² Δίχασε την κεντρική πολιτική σκηνή, τροφοδότησε το μιντιακό τοπίο με βαρύτατα θυμικά φορτία, ενεργοποίησε πρωτόγνωρες δυναμικές στον χώρο της εκπαίδευσης, σμίλεψε συλλογικότητες που διεκδίκησαν την παρουσία τους στη δημόσια σφαίρα και εκτίναξε την παραγωγή λόγου για το παρελθόν στον ελληνικό κυβερνοχώρο. Στα τέσσερα περίπου χρόνια

---

²¹ Ο όρος (ως *viral politics*) έχει ήδη χρησιμοποιηθεί για να σημάνει ιομορφικές πρακτικές στο χώρο του πολιτικού και κοινωνικού ακτιβισμού, βλ. Nils Gustaffson, *ό.π.*, 8-9. Στο παρόν κείμενο, η έννοια της *ιο-πολιτικής* χρησιμοποιείται για να σημάνει ευρύτερες αναδιατάξεις, οι οποίες υπερβαίνουν έναν στενό ορισμό του πολιτικού.

²² Μαρία Ρεπούση, Χαρά Ανδρεάδου, Αριστείδης Πουταχίδης, Αρμόδιος Τσιβάς, *Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού. Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2006.

που διήρκεσαν οι εχθροπραξίες αυτού του μείζονος «πολέμου για την Ιστορία» συζητήθηκε το σύνολο σχεδόν των βασικών στιγμών της νεότερης ελληνικής Ιστορίας: από την οθωμανική περίοδο και τον ρόλο της Εκκλησίας στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο.

Πίσω, ωστόσο, από την πολλαπλότητα των ιστορικών παρελθόντων που ανακλήθηκαν, τις ετερόκλητες πολιτικές και τα επιχειρήματα που αρθρώθηκαν και την απίθανη ποικιλία των ταυτοτήτων που προέκυψαν στη διάρκεια της δημόσιας διαμάχης για το σχολικό αυτό βιβλίο, υπήρξε μία λέξη, ο *συνωστισμός*, η οποία κατόρθωσε να συγκεφαλαιώσει όλα τα προηγούμενα. Ο «συνωστισμός» ήταν η πρώτη λέξη μέσα από την οποία συστήθηκε τα εγχειρίδια στα ευρύτερα ακροατήρια. Ως τη λήξη, δε, της διαμάχης ήταν πολύ δύσκολο να βρεθεί έστω κι ένα κείμενο, σχόλιο, βίντεο ή γελοιογραφία που να αναφέρεται στην υπόθεση του εγχειριδίου χωρίς να αναπαράγει τη συγκεκριμένη λέξη. Ακόμα και στις μέρες μας, οκτώ χρόνια μετά την έναρξη των δημόσιων αντιπαραθέσεων, εάν πληκτρολογήσει κανείς το όνομα της επικεφαλής της συγγραφικής ομάδας Μαρίας Ρεπούση στη πιο γνωστή μηχανή αναζήτησης στο διαδίκτυο, θα δει να συμπληρώνεται *αυτόματα* το πεδίο αναζήτησης με τη λέξη συνωστισμός.²³ Όπως και στη περίπτωση του «ραντεβού στα γουναράδικα», η συγκεκριμένη λέξη φαινόταν να βρίσκει διαρκώς ένα τρόπο για να παρεισφρέει στις διαμάχες, παρόλο που δεν διατυπώθηκε ποτέ σε αυτήν ακριβώς τη γλωσσική μορφή στο επίμαχο εγχειρίδιο. Μεταπηδώντας διαρκώς ανάμεσα από σελίδες και οθόνες, ο «συνωστισμός» έμοιαζε με ιό στο απόγειο της επιδημικής του δεινότητας: «κολλούσε» πάνω σε κάθε πιθανή και απίθανη αναφορά στην ελληνική Ιστορία, άσχετα εάν αυτή είχε να κάνει με συμβάντα πολύ διαφορετικά από εκείνο στο οποίο υποτίθεται πως αναφερόταν, τις τελευταίες, δηλαδή, στιγμές της παρουσίας του ελληνικού στοιχείου στη προκυμαία της Σμύρνης το 1922.

Πραγματικά, σε όλη τη διάρκεια της διαμάχης για το βιβλίο της Ιστορίας τίποτε δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τον «συνωστισμό» ως προς τη δυνατότητά του να συνοψίζει το χαοτικό σκηνικό μιας δημόσιας αντιπαραθέσης για το παρελθόν στην Ελλάδα του εικοστού πρώτου αιώνα. Ακολουθώντας τον Jenkins κ.ά. τούτη η λέξη λειτουργούσε ως *διαδόσιμο κείμενο* (spreadable text). Σύμφωνα με το σκεπτικό τους,

---

²³ Η αναζήτηση έγινε στα ελληνικά, στις 07/01/2014 στη μηχανή Google (www.google.gr).

«διαδόσιμο» είναι ένα συγκεκριμένο είδος κειμένου, η παρουσία του οποίου είναι απαραίτητη προκειμένου να κυκλοφορήσουν νοήματα μέσα στα χαοτικά δίκτυα της ψηφιακής ύστερης νεωτερικότητας. Πρόκειται για κείμενο, το οποίο παρόλο που

«... διαθέτει προθετικότητα καθώς και προτεινόμενες σημασιοδοτήσεις, στο τέλος παραμένει αμφίσημο, με αρκετά ανοιχτά σημεία, τα οποία μπορούν προσληφθούν με διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με τα συμφραζόμενα προς τα οποία εκτίθεται κάθε φορά το κείμενο αυτό και τους τρόπους με τους οποίους εμπλέκεται ... σε εντοπισμένες κάθε φορά συζητήσεις».²⁴

Για να καταστεί, ωστόσο, ένα κείμενο «διαδόσιμο» ή «ιομορφικό», όπως επιμένουμε να το αποκαλούμε στο παρόν άρθρο, θα πρέπει να συγκεντρώνει ορισμένα χαρακτηριστικά. Καταρχάς, θα πρέπει να εκκινεί και να καταλήγει στο *θυμικό*. Φράσεις σαν το «ραντεβού στα γουναράδικα» ή όροι σαν τον «συνωστισμό» δεν ανήκουν τόσο στο λεξικογραφικό σύμπαν της ιστοριογραφίας, όσο σε εκείνο της συναισθηματικής διέγερσης. Σε κάθε τους επίκληση έχουν την ιδιότητα να απελευθερώνουν υψηλά θυμικά φορτία. Εκφέρονται και απευθύνονται προς «ενεργούς χρήστες» του σύγχρονου ψηφιακού τεχνοπολιτισμού, προς μιαν εκδοχή, δηλαδή, υποκειμενικότητας, η οποία δομείται περισσότερο στην βάση της θυμικής απόλαυσης παρά σε εκείνην της αναλυτικής εκλογίκευσης.²⁵ Μέσα από την καταστατική τους θυμικότητα, οι παραπάνω φράσεις προσφέρουν το παρελθόν και τον ιστορικό χρόνο ως αντικείμενο απόλαυσης σε παραλήπτες ήδη συγκροτημένους μέσα από ιομορφικές θυμικές στρατηγικές. Η δυνατότητά τους να εκλύουν θυμική ενέργεια αποτελεί τον καταλύτη για τη μεταμόρφωση ενός ιστορικού γεγονότος (εν προκειμένω της εξόδου ελληνορθόδοξων πληθυσμών από την Τουρκία στα 1922) σε ένα α-ιστορικό «πρωτεϊνικό περίβλημα», σε ένα πολιτισμικό «καμπίδιο» (συνωστισμός), που διευκολύνει τον περαιτέρω παρασιτικό πολλαπλασιασμό του λόγου για το παρελθόν.

---

²⁴ Henry Jenkins, Xiaochang Li, Ana Domb Krauskopf, Joshua Green, *If It Doesn't Spread It's Dead: Creating Value in a Spreadable Marketplace*, διαθέσιμο στη: http://convergenceculture.org/research/Spreadability_doublesidedprint_final_063009.pdf, 2008, 81-82.

²⁵ Για τη σύνδεση ικότητας, «ενεργού χρήστη» και θυμικότητας, βλ. Robert Payne, «Virality 2.0», *Cultural Studies*, 27/4 (2013), 543.

Επιπλέον, ο πολλαπλασιασμός των ιομορφικών κειμένων μέσα στις αρένες της σύγχρονης ιστορικής κουλτούρας μοιάζει να διεξάγεται *επιτελεστικά*. Δείχνει να βασίζεται, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, στη δυνατότητα των κειμένων αυτών να επαναλαμβάνουν διαρκώς τον εαυτό τους. Βεβαίως, αυτή η επανάληψη δεν μπορεί να είναι απροϋπόθετη. Εάν ακολουθήσουμε την ανάλυση της Τζούντιθ Μπάτλερ, κάθε νέα εμφάνιση των κειμένων έπρεπε να παραπέμπει διαρκώς στους βασικούς κανόνες της ιστορικής κουλτούρας, στα κυρίαρχα, δηλαδή, ιστοριογραφικά αφηγήματα, τα οποία διαθέτει η σύγχρονη ελληνική κοινωνία προκειμένου να νοηματοδοτεί το παρελθόν της.²⁶ Κάθε αναφορά σε «γυναράδικα» και «συνωστισμούς» έπρεπε να γινόταν αφορμή μιας επιτελεστικής εργασίας, η οποία θα έφερνε διαρκώς στο προσκήνιο βασικές ερμηνευτικές θέσεις για την Κατοχή, την Αντίσταση ή την περιπέτεια του 1922.

Ωστόσο, στην περίπτωση των συγκεκριμένων «πολέμων για την Ιστορία», ο «διάλογος» με τα ερμηνευτικά ιστοριογραφικά αφηγήματα δεν εξελίχθηκε ακριβώς με τον παραπάνω τρόπο. Στο ασταθές έδαφος των ψηφιακών *ιο-πολιτικών του παρελθόντος*, η ελληνική ιστορική κουλτούρα δεν φαινόταν να βασίζεται τόσο σε μια «επιτελεστική επανάληψη που παράγει διαφορές» όσο σε μια «αντιγραφή χωρίς αναπαραγωγή, χωρίς πιστότητα, χωρίς διάρκεια».²⁷ Στις συζητήσεις που ακολούθησαν την έκδοση του σχολικού εγχειριδίου και την κοινοβουλευτική αγόρευση του βουλευτή του ΣΥ.ΡΙΖ.Α., η επιμονή στο «συνωστισμό» και στα «γυναράδικα» αντίστοιχα δεν σήμαινε απαραίτητα και παραπομπή σε ιστοριογραφικούς κανόνες. Όπως ήδη έχουμε σημειώσει, η παρουσία των κρίσιμων αυτών κλισέ ήταν παρασιτική: αποσκοπούσε πρωτίστως στην εισβολή στα δίκτυα των Άλλων· στόχευε να διεισδύσει παρά να παραπέμπει, να συμβιώσει κι όχι να αναμετρηθεί, να αντιγραφεί παρά να πρωτοτυπήσει. Η διεξαγωγή των σύγχρονων «πολέμων για την Ιστορία» στον ελληνικό κυβερνοχώρο σήμανε, αναμφίβολα, την ενεργοποίηση εντατικών επιτελεστικών διεργασιών στο πεδίο της ιστορικής κουλτούρας. Μόνο που οι διεργασίες αυτές φαίνονταν να βαδίζουν τον δικό τους δρόμο: προέκριναν μιαν *παρασιτική επιτελεστικότητα*, ένα αδιάκοπο, δηλαδή, κυνήγι

---

²⁶ Για τη σύνδεση μεταξύ επιτελεστικότητας (performativity) και παραθετικότητας (citationality) προς τις κανονιστικές διατάξεις στο πεδίο της κουλτούρας, βλ. Τζούντιθ Μπάτλερ, *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, μετάφραση Πελαγία Μαρκέτου, Εκκρεμές, Αθήνα 2008, κυρίως 55-68.

²⁷ Patricia Clough, Jasbir Puar, «Introduction», *Women's Studies Quarterly*, 40/1,2 (2012), 14.

για την εγκατάσταση θυμικών ιχνών του παρελθόντος μέσα στα απειράριθμα μικρά δίκτυα της ψηφιακής καθημερινότητας.

Ένα ιομορφικό κείμενο, ωστόσο, θα μπορούσε να είναι οτιδήποτε: από μια απλή λέξη, όπως στις περιπτώσεις που εξετάσαμε παραπάνω, έως μια «εφεύρεση, τεχνολογία, σύστημα σκέψης, μουσική λούπα ... επιστημονική θεωρία, σεξουαλικό σκάνδαλο, ενδυματολογικό στυλ ακόμα και μια pop διασημότητα».²⁸ Πιο πιθανόν, όμως, ήταν να έχει *οπτική* μορφή.

Ένα περίπου μήνα μετά την «υπόθεση Διαμαντόπουλου», δόθηκε μια νέα αφορμή για διαμάχες σχετικά τη δεκαετία του 1940. Στις 4 Αυγούστου του 2013 η εφημερίδα *Πρώτο Θέμα* δημοσίευσε εικόνες από τις διακοπές ενός άλλου βουλευτή. Οι φωτογραφίες έδειχναν, μεταξύ άλλων, τον κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο της Χρυσής Αυγής, Ηλία Κασιδιάρη σε καλοκαιρινή περιβολή να απολαμβάνει ιδιωτικές στιγμές με τη σύντροφό του Έλενα Κωνσταντινίδου.²⁹ Το βλέμμα του φακού εστίαζε στο ναζιστικό τατουάζ που ήταν χτυπημένο στον ώμο του βουλευτή. Όπως ήταν μάλλον αναμενόμενο, οι φωτογραφίες αυτές γνώρισαν μεγάλη διάδοση –αγγλιστί έγιναν *viral*. Στο χρονικό διάστημα που ακολούθησε, οι λήψεις του ζευγαριού ανατυπώθηκαν αμέτρητες φορές στις οθόνες του διαδικτύου.³⁰ Στο τέλος του καλοκαιριού του 2013, ο ελληνικός κυβερνοχώρος είχε κατακλυστεί από επιχειρήματα, κριτικές, άρθρα, σχόλια ακόμα και παρωδιακές αναπαραγωγές των φωτογραφικών στιγμιότυπων. Αλλά περισσότερο από όλα είχε γεμίσει από *σβάστικες*. Το οπτικό ίχνος του γερμανικού παρελθόντος έπαιρνε την εκδίκησή του: φαινόταν να βρίσκει τον τρόπο να «καταλάβει» τον κυβερνοχώρο ενός κράτους, στο οποίο η παρουσία οπτικών διαπραγματεύσεων της ναζιστικής περιόδου υπήρξε εξαιρετικά περιορισμένη σε ολόκληρη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα.³¹

Στο σημείο αυτό, θα ήταν εξαιρετικά παρακινδυνευμένο να εκλάβει κανείς την οργιαστική παρέλαση του εθνικοσοσιαλιστικού συμβόλου στις οθόνες των

²⁸ Douglas Rushkoff, *ό.π.*, 10.

²⁹ Βλ. Νεφέλη Κατακουζηνού, «Στο ένα χέρι η Μις Τουρισμός, στο άλλο η σβάστικα», *Πρώτο Θέμα .gr*, διαθέσιμο στη: <http://www.protothema.gr/politics/article/299985/sto-ena-heri-i-mis-tourismos-to-allo-i-svastika>, 4/8/2013.

³⁰ Η αναζήτηση στη μηχανή της Google (www.google.com) 'Κασιδιάρης Κωνσταντινίδου' στις 3/01/2014 επέστρεψε 47 διαφορετικές αναπαραγωγές των αρχικών λήψεων, διασπαρμένων σε περισσότερες από χίλιες ηλεκτρονικές σελίδες.

³¹ Βλ. Άγγελος Βλάχος, «'Πώς ξημερώνει η μέρα;' Δοκιμάζοντας τις ανθρώπινες αντοχές σε συνθήκες ακραίας ανασφάλειας: Η Χρυσή Αυγή, η βία και οι αντιδράσεις της κοινωνίας», *Χρόνος*, 6 (2013), διαθέσιμο στη: <http://www.chronosmag.eu/index.php/ls-p-x.html>.

υπολογιστών και των τηλεοράσεων ως ένδειξη μιας στροφής της νεοελληνικής κοινωνίας προς νεοναζιστικές πολιτικές ατραπούς. Αντίθετα, τις περισσότερες φορές το πλαίσιο των αναφορών ήταν εμφανώς καταγγελτικό. Ακόμα, όμως, και σε αυτές τις περιπτώσεις δεν ήταν διόλου σπάνιο να διαβάζει κανείς αντιφασιστικά κείμενα στριμωγμένα ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες εικόνες με τη σβάστικα στον ώμο του Κασιδιάρη.³² Μια μάλλον απρόσμενη *οπτική ισορροπία* φαινόταν να διαμορφώνεται σταδιακά: οπτικά απομεινάρια του ναζιστικού παρελθόντος και επιχειρήματα που αντλούσαν από τις (σαφώς μη ναζιστικές) δεξαμενές της μεταπολεμικής ελληνικής ιστορικής κουλτούρας συγκατοικούσαν στους ίδιους ψηφιακούς χώρους. Μετά την επιτυχή εισβολή του στους μικρούς ιδιωτικούς κυβερνοχώρους του πρώιμου εικοστού πρώτου αιώνα, το πιο διαφιλονικούμενο οπτικό ίχνος της δεκαετίας του 1940 έδειχνε ικανό να παραμένει σε *συμβιωτική σχέση* με τους «εχθρούς» του.

Αποκτά ενδιαφέρον, συνεπώς, να μπορέσει να εμβαθύνει κανείς σε αυτήν τη συμβίωση με όρους ιο-πολιτικής. Υπό αυτό το πρίσμα, η σβάστικα θα μπορούσε να εκληφθεί ως ιός. Πράγματι, το μόνο που αναζητά ένας ιός είναι ο εχθρικός Άλλος· ο Ξένος ή ο Εχθρός στον οργανισμό του οποίου επιδιώκει να εισβάλει και να παρασιτήσει. Μονάχα μέσα στην επικράτεια αυτού του προνομιακού Άλλου έχει ελπίδες να επιβιώσει και να αναπαραχθεί. Για να το θέσουμε διαφορετικά, θα μπορούσε να διατυπώσει κανείς την υπόθεση πως οι σβάστικες ευδοκίμησαν στον ελληνικό κυβερνοχώρο όχι διότι τους ήταν οικείος, αλλά ακριβώς επειδή αποτελούσε για αυτές τον *καταστατικό Άλλο*. Στο ιομορφικό πεδίο της ψηφιακών δικτύων, η συνέπεια μεταξύ του υλικού ίχνους του παρελθόντος και της νοηματοδότησής του δεν φαινόταν να αποτελεί προτεραιότητα. Εκείνο που σίγουρα προείχε ήταν η κυκλοφορία του ίχνους αυτού· η μετατροπή του σε ιομορφικό κείμενο, ανοιχτό σε αντιθετικές προσλήψεις και διαθέσιμο για ενσωμάτωση σε διαρκώς επιταχυνόμενες πληροφοριακές ροές.³³

---

³² Βλ. για παράδειγμα: Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Πόζα nostra», διαθέσιμο στη: <http://dimartblog.com/2013/08/05/posa-nostra>, 5/8/2013, «Έχει κι άλλα τατουάζ ο Κασιδιάρης», διαθέσιμο στη: <http://left.gr/news/ehei-ki-alla-tatoyaz-o-kasidiaris>, 13/8/2013, «'Αρχαιοελληνικές' σβάστικες, 'ελληνοπρεπή' τατουάζ και παραμύθια για α(γ)ρίους», διαθέσιμο στη: http://exthrostoumalaka.blogspot.gr/2013/08/blog-post_5566.html, 9/8/2013.

³³ Βλ. Jussi Parikka, «Digital Monsters, Binary Aliens. Computer Viruses, Capitalism and the Flow of Information», *The Fibreculture Journal*, 4 (2005), διαθέσιμο στη: <http://four.fibreculturejournal.org/fcj-019-digital-monsters-binary-aliens-%e2%80%93-computer-viruses-capitalism-and-the-flow-of-information/>.

Πράγματι, στο πλαίσιο των ψηφιακών ιο-πολιτικών του παρελθόντος, τα ίχνη των περασμένων δεκαετιών μοιάζουν να επιστρέφουν *υπερκαθορισμένα*: προσδιορίζονται από την πιθανότητα να συνδεθούν με πολλαπλές ροές νοήματος (ακαδημαϊκός λόγος, δημοσιογραφία, life style, διασκέδαση, νοηματοδοτήσεις του κοινωνικού φύλου και του σώματος, πορνογραφία κ.ά.). Στην «περίπτωση Κασιδιάρη», ένα πολιτικό σύμβολο των μέσων του περασμένου αιώνα ενδημεί στο οπτικό φαντασιακό της ψηφιακής Ελλάδας όχι γιατί ανακαλεί την τραγικότητα της μεγαλύτερης ευρωπαϊκής σύγκρουσης, αλλά επειδή ανταποκρίνεται στις επιταγές του ψηφιακού υπερκαθορισμού.³⁴ συναντά το κουτσομπολιό, ερωτοτροπεί με τις πιο στερεοτυπικές εκδοχές μεταπολεμικής ελληνικότητας («λίγο κρασί, λίγο θάλασσα και το αγόρι μου»), χαράσσεται σε ημίγυμνα σώματα· αναλαμβάνει επάλληλες μορφές (τατουάζ, σχόλιο, κολλάζ, κ.ά)· μπορεί να αποκαλύπτεται, να εκτίθεται στην κριτική, να αποδομείται, να γελοιοποιείται και, παρόλα αυτά –ή μάλλον ακριβέστερα *εξαιτίας* όλων αυτών– να *διασπείρεται* ακόμα πιο εκτατικά σε ακόμα περισσότερες επιφάνειες της ψηφιακής καθημερινότητας.

Στην «περίπτωση Κασιδιάρη» υπήρχε ακόμα ένα στοιχείο που προξενεί το ενδιαφέρον. Εάν η σβάστικα κατόρθωσε τελικά να λειτουργήσει ως ιομορφικό κείμενο, τότε αυτό το οφείλει και στη *μορφολογική του αμφισημία*. Μεγάλο μέρος των συζητήσεων που ακολούθησαν τη δημοσίευση των επίμαχων φωτογραφιών είχε να κάνει με το εάν αυτό που φαινόταν ήταν όντως σβάστικα. Υποστηρίχθηκε έντονα, πρώτα από όλα από τον ίδιο τον βουλευτή και στη συνέχεια από οπαδούς της Χρυσής Αυγής, ότι το τατουάζ δεν εικόνιζε το γερμανικό μεσοπολεμικό σύμβολο, αλλά κάποιο είδος αρχαιοελληνικού μαιάνδρου. Η συζήτηση αυτή φούντωσε κυρίως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης: Άτομα φιλικά προσκείμενα στις ναζιστικές και φασιστικές ιδέες αρνούσαν μετά βδελυγμίας την εθνικοσοσιαλιστική γενεαλογία του τατουάζ, την ίδια στιγμή που οι αντίπαλοί τους τους μέμφονταν για ιδεολογική ασυνέπεια.³⁵

Αναμφίβολα, η συγκεκριμένη περίπτωση ήταν ζήτημα ασυνέπειας· όχι όμως ιδεολογικής όσο *ιομορφικής*. Ακολουθώντας και πάλι την ανάλυση του Τζένκινς κ.ά. η «διαδοσιμότητα» ενός κειμένου συναρτάται άμεσα με την αποκήρυξη της

³⁴ Για την έννοια του υπερκαθορισμού (overdetermination) στο πεδίο της ψηφιακής κουλτούρας, βλ. Mark Poster, *ό.π.*, 13-18.

³⁵ «'Αρχαιοελληνικές' σβάστικες...», *ό.π.*

γενεαλογίας του. Σύμφωνα με τους συγκεκριμένους συγγραφείς, η αμφισημία σε σχέση με την ιστορικότητα ενός ήχου, μιας εικόνας ή μιας φράσης θα μπορούσε να ειπωθεί ως μία ακόμα παρότρυνση ενεργούς διεκδίκησης του νοήματός της.³⁶ Στο ιομορφικό τοπίο της σύγχρονης ελληνικής ιστορικής κουλτούρας, η άρνηση του ίχνους του παρελθόντος αναδεικνυόταν σε μια εξαιρετικά επιτυχημένη στρατηγική νοηματοδότησής του: το θάμπωμα των μορφολογικών περιγραμμάτων και η διαγραφή κάθε ναζιστικής συνδήλωσης επέτρεψαν στο βασικό οπτικό απομεινάρι του ναζιστικού παρελθόντος να επιπολάζει στα ψηφιακά δίκτυα της ύστερης νεωτερικότητας και να διεκδικεί πιο επιτακτικά τις οθόνες, την αισθητική και την ψήφο στην Ελλάδα του εικοστού πρώτου αιώνα.

Γ.' Αντί επιλόγου

Τα τρία παραδείγματα «πολέμων για την Ιστορία» που εξετάστηκαν στο παρόν κείμενο, ιχνηλατούν όψεις της ιστορικής κουλτούρας στα ψηφιακά συμφραζόμενα της σύγχρονης Ελλάδας. Σε μια αρκετά γενική προοπτική, μας καλούν να σκεφτούμε τις διαδικασίες νοηματοδότησης του παρελθόντος ως αναπόσπαστα μέρη ενός μεταλλαγμένου ψηφιακού σκηνικού. Εκτεθειμένα πάνω σε αυτό το σκηνικό, τα ίχνη του παρελθόντος δείχνουν να υποβάλλονται σε νέες κατηγορικές προσταγές: να είναι ανοιχτά, με διαπερατά μορφολογικά και σημασιολογικά όρια, διαδόσιμα, επικοινωνήσιμα, με μια λέξη *ιομορφικά*. Σε μια πιο στοχευμένη θέαση, το παραπάνω σκηνικό φαίνεται να ενθαρρύνει καινοφανείς, υβριδικές συναθρώσεις στο πεδίο της υποκειμενικότητας: Η ψηφιακή ιστορική κουλτούρα μοιάζει να μην αφορά τόσο *παραγωγούς* και *καταναλωτές* νοημάτων που παραπέμπουν στο παρελθόν, όσο *πολλαπλασιαστές*, υποκείμενα, δηλαδή, επαρκώς εξοικειωμένα με την οργιαστική επαναληπτικότητα των ίχνων του παρελθόντος στον κυβερνοχώρο.³⁷ Στο πλαίσιο αυτής της κουλτούρας, το *par excellence* υποκείμενο μοιάζει να είναι εκείνος/-η που ξέρει να παρακολουθεί την επιτελεστική λιτανεία των ίχνων του παρελθόντος από οθόνη σε οθόνη και από δίκτυο σε δίκτυο· όχι πλέον ο «ειδικός» (π.χ. επαγγελματίας ιστορικός, μάρτυρας ή θύμα), αλλά ο *αν-ιχνευτής*, ένα άτομο που εντοπίζει, «από-σημειώνει» και αναπαράγει το ίχνος, ο καθ' ἑξιν εισβολέας στους προσωπικούς

³⁶ Henry Jenkins, Xiaochang Li, Ana Domb Krauskopf, Joshua Green, ό.π., 93-94.

³⁷ Jenkins, «If it doesn't spread, it's dead (Part one): Media viruses and memes», διαθέσιμο στην http://henryjenkins.org/2009/02/if_it_doesnt_spread_its_dead_p.html, 11/02/2009.

κυβερνοχώρους των αμέτρητων Άλλων, ο συμφιλιωμένος με την ικότητα του ψηφιακού παρόντος και τις ιο-πολιτικές του παρελθόντος.